دوفصلنامه تخصصی مؤمنات momenat Two Specialized Semi-annual Journals
Year 1, Issue 1, spring & summer 2026, Serial Number 1 | سال اول ـ شماره اول ـ پیاپی ۱ ـ بهار و تابستان ۱۴۰۵

طراحی و اعتباریابی مقیاس سنجش مقاومت خانوادگی بر پایه آیات و روایات

محمدصادق شجاعی*

چکیده

پژوهش حاضر با هدف طراحی و اعتباریابی "مقیاس سنجش مقاومت خانوادگی" مبتنی بر آموزه‌های اسلامی انجام شد. مقاومت خانوادگی در این پژوهش به معنای ظرفیت نظام خانواده برای حفظ انسجام، هویت و کارکرد در مواجهه با چالش‌های ساختاری و فرهنگی تعریف شده است. این پژوهش در دو مرحله کیفی و کمی انجام گرفت. در مرحله کیفی، با استفاده از روش تحلیل کیفی محتوای متون دینی ابعاد مقاومت خانوادگی از آیات و روایات استخراج و گویه‌های اولیه بر اساس آن تدوین شد. در مرحله کمی، پرسشنامه تدوین‌شده در یک نمونه آماری اجرا و داده‌ها با استفاده از روش‌های تحلیل عاملی اکتشافی و تأییدی، تحلیل شدند. شاخص‌های روان‌سنجی از جمله آلفای کرونباخ، پایایی ترکیبی (CR) و روایی همگرا (AVE) برای بررسی دقت و روایی سازه محاسبه گردید.

نتایج تحلیل عاملی نشان داد که "مقیاس سنجش مقاومت خانوادگی" (FR-۴۲) از ۴۲ گویه و ۵ مؤلفه اصلی شامل "جهت‌گیری ارزشی و معنوی"، "پایداری و استقامت"، "انسجام و همبستگی"، "صیانت و مراقبت" و "کنشگری و اصلاح" تشکیل شده است. یافته‌ها حاکی از برازش مطلوب مدل ساختاری با داده‌های تجربی بود (واریانس تبیین‌شده: ۷۴/۶۲٪). شاخص‌های پایایی و روایی ابزار نیز در سطح مطلوبی گزارش شد که نشان‌دهنده دقت بالای مقیاس در سنجش سازه مقاومت خانوادگی است. "مقیاس سنجش مقاومت خانوادگی" (FR-۴۲) ابزاری پایا و روا برای ارزیابی سطح مقاومت خانواده‌های ایرانی با رویکرد اسلامی است. این مقیاس می‌تواند به عنوان یک ابزار تشخیصی و پژوهشی در مطالعات خانواده‌درمانی، مشاوره‌های پیشگیرانه و مداخلات روان‌شناختی جهت ارتقای تاب‌آوری و سلامت نهاد خانواده مورد استفاده قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها

مقاومت خانوادگی، اعتباریابی، تحلیل عاملی، آموزه‌های اسلامی، سنجش روان‌شناختی.

---

* استادیار گروه روان شناسی، پژوهشگاه بین المللی المصطفی، قم، ایران. msshojaei49@gmail.com

(تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۴/۲۴؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۶/۲۸)

شجاعی، محمدصادق (۱۴۰۵). طراحی و اعتباریابی مقیاس سنجش مقاومت خانوادگی بر پایه آیات و روایات، *دوفصلنامه تخصصی مؤمنات*، ۱ (۱)، ۱۲۳ ـ ۱۴۶.

مقدمه و بیان مساله

خانواده نخستین و اساسی‌ترین نهادی است که فرد در بستر آن تعلق، امنیت، هویت و الگوهای رویارویی با چالش‌های زندگی را فرامی‌گیرد (والش[1]، ۲۰۲۴).هرگونه رخداد فشارزایی که کارکردها، ارزش‌ها و یکپارچگی این نهاد را تهدید کند، فراتر از یک چالش فردی عمل کرده و کلیت ساختار خانواده را متأثر می‌سازد (پرایم[2] و همکاران، ۲۰۲۴). با این حال، واکنش نظام‌های خانوادگی در مواجهه با ابتلائات یکسان نیست؛ در حالی که برخی خانواده‌ها در تلاطم‌های شدید دچار گسست عاطفی و افت کارکرد می‌شوند، برخی دیگر با تکیه بر منابع درونی، انسجام و جهت‌گیری ارزشی خود را حفظ می‌کنند (کانگر[3]، ۲۰۲۵). بررسی این تفاوت‌های بنیادی، نقطه آغاز پژوهش‌های نظری درباره نحوه مواجهه خانواده با شرایط بحرانی به شمار می‌رود.

در گستره ادبیات روان‌شناسی خانواده، تبیین این ظرفیت ابتدا در قالب نظریه‌های استرس و بحران مطرح شد.هیل[4] (۱۹۴۹) در مدل کلاسیک ABCX[5] نشان داد که پیامد یک رویداد بحران‌زا، علاوه بر ماهیت خود حادثه، به منابع در اختیار و ادراک اعضای خانواده از آن رویداد بستگی دارد.سپس مک‌کابین و پترسون (۱۹۸۳) در الگوی دوگانه ABCX این دیدگاه را گسترش دادند و بیان کردند که خانواده در برابر فشارهای فزاینده، نه تنها درصدد بازگشت به وضع پیشین است، بلکه از طریق بازسازمان‌دهی نقش‌ها و ساختارهای ارتباطی، انطباق‌پذیری پویایی را شکل می‌دهد.پترسون[6] (۲۰۰۲) نیز با تفکیک میان

---

1. Walsh, F.
2. Prime, H
3. Conger, R.
4. Hill, R

۵. در مدل ABCX = A، رویداد فشارزا (Stressor event) = B، منابع مقابله‌ای خانواده(Family crisis-meeting resources) ، C = ادراک خانواده از رویداد (Family's perception of the event) ، و = X بحران یا پیامد نهایی (Crisis outcome) است. در مدل دوگانه ABCX ، حروف کوچک (aA, bB, cC, xX) به ترتیب نشان‌دهندهٔ انباشت فشارها(Pile-up of stressors) ، منابع موجود و جدید (Existing and new resources) ، بازتعریف ادراک(Redefinition of perception) ، و سازگاری نهایی (Adaptation outcome)هستند.

6. McCubbin, H. I., & Patterson, J. M

"ظرفیت" و "فرایند" تاب‌آوری، خانواده را نظام فعال معرفی کرد که از طریق بازتعریف معنای رویداد و بسیج منابع، مسیر تعادل و بالندگی را بازمی‌یابد.

در ادامه این تحولات، والش (۲۰۱۶) چارچوب جامع تاب‌آوری خانواده را صورت‌بندی کرد و آن را فرایند پویا متشکل از سامانه‌های باور مشترک[1]، الگوهای سازمانی[2] و فرایندهای ارتباطی[3] دانست که بسترساز سازگاری مثبت در مواجهه با شرایط دشوار می‌شوند.بر پایه همین رویکرد، ابزارهای متعددی برای سنجش تاب‌آوری خانواده تدوین گردید.برای مثال سیکسبی[4] (۲۰۰۵) "مقیاس ارزیابی تاب‌آوری خانواده" (FRAS)[5] را با تمرکز بر حل مساله، حمایت اجتماعی و پیوند خانوادگی طراحی کرد.در ادامه، ژو[6] و همکاران (۲۰۲۲) نسخه کوتاه این ابزار را در نمونه‌های متکثر فرهنگی به کار بستند و ساختار عاملی آن را ارزیابی کردند.با این حال، مرور نظام‌مند ژو و همکاران (۲۰۲۰) بر ابزارهای سنجش تاب‌آوری نشان می‌دهد که این حوزه هنوز با ناهمگونی‌های مفهومی و ابهامات ساختاری در نحوه عملیاتی‌سازی سازه روبه‌رو است و ضرورت تعریف دقیق و بومی سازه‌ها را پیش از ابزارسازی آشکار می‌سازد.

در روان‌شناسی خانواده، تاب‌آوری خانوادگی به فرایندهایی اشاره دارد که خانواده از طریق آن‌ها با دشواری‌ها و فشارهای زندگی مواجه می‌شود و برای حفظ، بازیابی یا بازسازمان‌دهی کارکردهای خود تلاش می‌کند (والش، ۲۰۱۶). در کنار این مفهوم، بررسی نحوه مواجهه خانواده با فشارهای محیطی، به‌ویژه هنگامی که این فشارها ارزش‌ها و اصول بنیادین آن را تحت تأثیر قرار می‌دهند، مستلزم توجه به ابعاد دیگری از عملکرد خانواده است. در این زمینه، مفهوم «مقاومت خانوادگی» بر چگونگی مواجهه آگاهانه خانواده با فشارها و تأثیرات تهدیدکننده، حفظ اصول و ارزش‌های بنیادین و اتخاذ اقدامات مناسب برای استمرار و اصلاح عملکرد خانواده دلالت دارد. در این پژوهش، مقاومت خانوادگی به ظرفیت و

---

1. Family Belief Systems
2. Organizational Patterns
3. Communication Processes
4. Sixbey, M
5. Family Resilience Assessment Scale (FRAS)
6. Zhou, J

فرایند کنشگری آگاهانه خانواده برای پایداری بر ارزش‌ها و اصول بنیادین، صیانت از هویت ارزشی و معنوی و مواجهه فعالانه با فشارها و تأثیرات ناسازگار با این اصول، همراه با حفظ و اصلاح کارکردهای ضروری زندگی خانوادگی، اطلاق می‌شود. بر این اساس، مقاومت خانوادگی به معنای مخالفت با هرگونه تغییر یا پافشاری انعطاف‌ناپذیر بر شیوه‌های موجود نیست؛ بلکه مستلزم تشخیص موقعیت، تمایز میان اصول بنیادین و شیوه‌های تحقق آن‌ها و انتخاب شیوه‌های مواجهه متناسب با شرایط است.

این مفهوم با تاب‌آوری، سازگاری و انسجام خانوادگی ارتباط دارد، اما با آن‌ها یکسان نیست. تاب‌آوری خانوادگی بر فرایند مواجهه با دشواری‌ها و حفظ یا بازیابی کارکردهای خانواده تأکید دارد؛ سازگاری خانوادگی به تنظیم و تغییر الگوهای عملکرد و تعامل خانواده متناسب با مقتضیات زندگی اشاره می‌کند؛ و انسجام خانوادگی ناظر به کیفیت پیوندها، احساس تعلق و همبستگی میان اعضای خانواده است. در مقابل، مقاومت خانوادگی در تعریف حاضر، علاوه بر چگونگی مواجهه با فشارها و استمرار عملکرد خانواده، بر جهت‌گیری ارزشی این مواجهه و حفظ اصول بنیادین خانواده نیز تأکید می‌کند. بنابراین، تاب‌آوری و سازگاری می‌توانند از فرایندهای مؤثر در مقاومت خانوادگی باشند و انسجام نیز می‌تواند زمینه تقویت آن را فراهم آورد؛ بااین‌حال، هیچ‌یک به‌تنهایی تمام ابعاد این مفهوم را پوشش نمی‌دهد.

ضرورت این تفکیک مفهومی در جهان‌بینی اسلامی و بافت فرهنگی جامعه ایران دوچندان می‌شود.در تعالیم اسلامی، خانواده صرفاً یک واحد انطباقی برای بقای زیستی نیست، بلکه کانون اقامه توحید، رشد معنوی و صیانت از سلامت اخلاقی در برابر امواج آسیب‌زا است (حسینی و ثقفی، ۱۴۰۴؛ مهدوی کنی و همکاران، ۱۴۰۴).منابع اسلامی مؤلفه‌های مقاومت خانوادگی را در چارچوب مفاهیمی چون استقامت و پایداری بر ارزش‌ها در برابر تکانه‌های زیستی و اجتماعی (فصلت، ۳۰؛ احقاف، ۱۳)، مراقبت تربیتی و صیانت از حریم خانواده در برابر لغزش‌ها (تحریم، ۶)، و پیوند مستمر با خداوند از رهگذر اقامه شعائر و شکیبایی در آن (طه، ۱۳۲؛ آل‌عمران، ۲۰۰) تبیین کرده‌اند.در پژوهش‌های داخلی نیز، ضرورت بازتعریف مفهوم مقاومت و تمایز آن از الگوهای رایجِ انطباق، مورد توجه قرارگرفته است.برای نمونه، منصوری (۱۴۰۰) ضمن تحلیل فشارهای ساختاری و اقتصادی، کارکرد مقاومتی نهاد خانواده را در مدیریت این تنش‌ها تبیین کرده است.در همین راستا، شریفی‌ساعی و آزاد ارمکی (۱۴۰۰) با رویکرد جامعه‌شناختی، راهبردهای مقاومت

فرهنگی را در بستر خانواده ایرانی واکاوی نموده‌اند.هم چنین حیدریان (۱۴۰۳) با رویکرد انتقادی، مفهوم "فرهنگ مقاومت" را از سازوکارهای انطباق روانیِ صرف متمایز دانسته و استدلال کرده است که برخلاف تاب‌آوری‌های معمول، فرایند مقاومت خانوادگی مستقیماً بر انتقال ارزش‌ها و صیانت از هویت دینی متمرکز است.

از منظر روش‌شناختی، پیشینه پژوهشها در قلمرو روان‌شناسی اسلامی نشان می‌دهد که استخراج سازه‌های روان‌شناختی از آیات و روایات و تبدیل آن‌ها به شاخص‌ها و ابزارهای استاندارد اندازه‌گیری، از وجاهت، استحکام و دقت تجربی لازم برخوردار است (شجاعی، ۱۴۰۱).این رویکرد که بر "تولید علم دینی" از طریق روش‌شناسی‌های نظام‌مند استوار است، امکان عبور از بن‌بست‌های نظریِ حاکم بر ابزارهای رایجِ سکولار را فراهم آورده و زمینه‌ساز دستیابی به سازه‌هایی است که با جهان‌بینی و نظام ارزشی خانواده مسلمان هم‌خوانی عمیق دارند. بر این اساس، مسأله اساسی پژوهش حاضر این است که ساختار مفهومی و مؤلفه‌های زیربنایی سازه "مقاومت خانوادگی" بر پایه تحلیل کیفی متون دینی چیست و چگونه می‌توان با استخراج دقیقِ هستی‌شناختی و انسان‌شناختی این مفهوم در آیات و روایات، مقیاس بومی، معتبر و پایا برای سنجش "مقاومت خانوادگی" طراحی و اعتباریابی کرد؟

۱. روش

این پژوهش از نوع طرح آمیخته متوالی اکتشافی است که در دو مرحله‌ی کیفی و کمّی اجرا گردید. در مرحله نخست، با هدف مفهوم‌سازی سازه‌ی «مقاومت خانوادگی»، رویکرد کیفی اتخاذ شد و در مرحله دوم، بر اساس یافته‌های مرحله‌ی پیشین، مقیاس سنجش این سازه تدوین و ویژگی‌های روان‌سنجی آن در قالب یک مطالعه‌ی کمّی مورد اعتباریابی قرار گرفت.

۱ـ۱. مرحله کیفی، استخراج ساختار مفهومی مقاومت خانوادگی

به‌منظور دستیابی به ساختار مفهومی و استخراج مؤلفه‌های زیربنایی "مقاومت خانوادگی"، مفاهیم و آموزه های مرتبط با بهره‌گیری از روش تحلیل کیفی محتوای متون دینی (شجاعی، ۱۳۹۹) گردآوری و در پنج گام پیوسته و نظام مند مورد بررسی قرار گرفت (جدول ۱).

جدول ۱: مراحل اجرای تحلیل کیفی محتوای متون دینی برای استخراج مولفه های مقاومت خانوادگی

مرحله	فعالیت‌های کلیدی	خروجی و نتایج مورد انتظار
۱. مشاهده نظام‌مند	تعیین قلمرو مفهومی مقاومت خانوادگی؛ شناسایی و گردآوری آیات و روایات مرتبط با پایداری، صبر، استقامت، صیانت از خانواده، مسئولیت خانوادگی، حفظ پیوندها، تعاون، حمایت، مقابله با تهدید و اصلاح وضعیت خانواده؛ مطالعه منابع تفسیری، روایی و لغوی معتبر برای تعیین دامنه اولیه متون	تشکیل مجموعه اولیه متون و داده‌های مرتبط با مقاومت خانوادگی
۲. غرقه‌شدن در محتوا	مطالعه مکرر آیات و روایات؛ بررسی واژگان و مفاهیم در سیاق آیات و روایات؛ تحلیل معنای مفاهیمی مانند صبر، استقامت، تقوا، توکل، تعاون، اصلاح، حفظ خانواده و صله رحم؛ استفاده از شروح و منابع معتبر برای فهم دقیق‌تر مضامین	شناسایی لایه‌های معنایی و حوزه‌های مفهومی مقاومت خانوادگی
۳. صورت‌بندی یافته‌ها	استخراج گزاره‌های معنایی و واحدهای مفهومی؛ مقایسه و ادغام مفاهیم هم‌معنا؛ دسته‌بندی مفاهیم بر اساس قرابت معنایی و کارکردی؛ بررسی روابط میان مفاهیم بدون تحمیل ساختار نظری از پیش تعیین‌شده	شکل‌گیری خوشه‌های مفهومی و ساختار مقدماتی ابعاد و مؤلفه‌های مقاومت خانوادگی
۴. اعتبارسنجی	بازخوانی مستمر متون و یافته‌ها؛ بررسی استنادپذیری، انسجام مفهومی و کفایت شواهد؛ ارزیابی یافته‌ها بر اساس قاعده "تراکم ظنون"؛ بررسی انطباق مؤلفه‌ها با سیاق آیات و روایات و حذف یا اصلاح مفاهیمی که پشتوانه متنی کافی ندارند	دستیابی به مجموعه‌ای پالایش‌شده و مستند از مؤلفه‌ها و شاخص‌های مقاومت خانوادگی
۵. بازبینی نهایی و ارائه گزارش	تلفیق مفاهیم تأییدشده؛ تبیین روابط میان مؤلفه‌ها؛ تعیین تعریف عملیاتی هر مؤلفه؛ استخراج شاخص‌های قابل سنجش و تدوین بانک اولیه گویه‌ها	شکل‌گیری ساختار مفهومی نهایی مقاومت خانوادگی و فراهم شدن مبنای تدوین مقیاس

بر اساس مؤلفه‌ها و شاخص‌های مستخرج از تحلیل متون دینی، بانک اولیه گویه‌ها تدوین شد. در این فرایند، شاخص‌های مفهومی با توجه به تعریف مؤلفه مربوط و قابلیت سنجش آن‌ها در زندگی خانوادگی به عبارت‌های قابل پاسخ‌گویی تبدیل شدند تا هر گویه، جنبه مشخصی از مقاومت خانوادگی را بازنمایی

کند. در مرحله بعد، پس از تدوین نسخه اولیه مقیاس بر پایه یافته‌های مرحله کیفی، در مرحله کمّی ویژگی‌های روان‌سنجی آن شامل روایی محتوایی، روایی سازه و پایایی بررسی شد. جامعه آماری شامل کلیه افراد متأهل بود که با توجه به واحد تحلیل پژوهش (خانواده و پویایی‌های زندگی مشترک)، نمونه‌ای متناسب با الزامات تحلیل عاملی به روش در دسترس انتخاب گردید. داده‌ها به صورت برخط و حضوری گردآوری شد تا امکان مشارکت جامعه آماری گسترده‌تری فراهم شود. معیارهای ورود به پژوهش عبارت بودند از، وضعیت تأهل، حداقل سن ۱۸ سال و تمایل آگاهانه برای شرکت در مطالعه؛ معیار خروج نیز تکمیل ناقص پرسشنامه (بیش از ۱۰٪ گویه‌های بی‌پاسخ) تعیین گردید. نمونه گردآوری‌شده به‌صورت تصادفی به دو بخش مجزا جهت اجرای تحلیل عاملی اکتشافی و تأییدی تفکیک شد.

ابزار گردآوری داده‌ها شامل دو بخش بود، ۱) پرسشنامه جمعیت‌شناختی (سن، جنسیت، مدت ازدواج، تعداد فرزندان و سطح تحصیلات) و ۲) مقیاس مقاومت خانوادگی. این مقیاس بر پایه مدل مفهومی مستخرج از مطالعه کیفی و در پنج بُعدِ جهت‌گیری ارزشی و معنوی، پایداری و استقامت، انسجام و همبستگی، صیانت و مراقبت، و کنشگری و اصلاح، بر روی طیف پنج‌درجه‌ای لیکرت (از ۱=کاملاً مخالفم تا ۵=کاملاً موافقم) طراحی شد. برای بررسی روایی محتوایی، نسخه اولیه در اختیار متخصصان حوزه‌های روان‌شناسی، مطالعات خانواده، علوم قرآن و حدیث و روان‌سنجی قرار گرفت. گویه‌ها از نظر تناسب با مؤلفه مربوط، وضوح عبارت‌ها و ارتباط محتوایی با سازه مقاومت خانوادگی بررسی شدند. نسبت روایی محتوایی (CVR) بر اساس معیار لاوشه و شاخص روایی محتوایی (CVI) بر پایه ملاک والتز و باسل محاسبه شد. بر اساس نتایج بررسی روایی محتوایی، ۷ گویه حذف و عبارت‌بندی ۴ گویه اصلاح شد و نسخه ۵۶ گویه‌ای مقیاس شکل گرفت. در مرحله بعد، این نسخه با هدف بررسی وضوح عبارت‌ها و فهم‌پذیری گویه‌ها در میان ۵۰ نفر اجرا شد. نتایج این بررسی نشان داد که گویه‌ها از نظر فهم‌پذیری برای پاسخ‌دهندگان مناسب بودند و نیازی به تغییر عبارت‌بندی آن‌ها وجود نداشت. این اجرای مقدماتی صرفاً برای بررسی فهم‌پذیری گویه‌ها انجام شد و مبنای ارزیابی ساختار عاملی یا تأیید ویژگی‌های روان‌سنجی مقیاس قرار نگرفت. بنابراین، نسخه ۵۶ گویه‌ای برای بررسی ساختار عاملی وارد مرحله تحلیل عاملی اکتشافی شد.

برای بررسی ساختار عاملی مقیاس، پس از ارزیابی کفایت نمونه‌گیری با شاخص KMO و بررسی آزمون کرویت بارتلت، تحلیل عاملی اکتشافی (EFA) انجام شد. در این مرحله، ساختار عاملی و عملکرد گویه‌ها بررسی و گویه‌های نامتناسب با ساختار حاصل، با توجه به نتایج تحلیل و انطباق محتوایی آن‌ها با مؤلفه‌های پژوهش، ارزیابی شدند. سپس، ساختار حاصل از تحلیل اکتشافی با استفاده از تحلیل عاملی تأییدی (CFA) در بخش مستقل نمونه بررسی شد و شاخص‌های برازش مدل، شامل CMIN/df ، CFI، TLI، IFIوRMSEA ، مورد ارزیابی قرار گرفتند. پایایی مقیاس کل و خرده‌مقیاس‌ها با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی بررسی شد. همچنین، برای ارزیابی روایی همگرا، میانگین واریانس استخراج‌شده (AVE) و برای بررسی روایی واگرا، معیار فورنل و لارکر (فورنل و لارکر[1]، ۱۹۸۱) و نسبت ناهمگون‌به‌همگون همبستگی‌ها (HTMT) به کار رفتند. کلیه تحلیل‌های آماری با استفاده از نرم‌افزارهای SPSS و AMOS انجام شد.

۲. یافته‌های پژوهش

۱ـ۲. تدوین اولیه مقیاس و روایی محتوایی

در مرحله نخست، براساس یافته‌های حاصل از تحلیل کیفی محتوای متون دینی، ساختار مفهومی مقاومت خانوادگی در پنج بُعد شامل جهت‌گیری ارزشی و معنوی، پایداری و استقامت، انسجام و همبستگی، صیانت و مراقبت، و کنشگری و اصلاح صورت‌بندی شد[2]. این ساختار مفهومی، مبنای تدوین گویه‌های اولیه مقیاس قرار گرفت. تلاش شد هر گویه به‌گونه‌ای روشن و قابل سنجش، یکی از ابعاد و شاخص‌های استخراج‌شده از متون دینی را بازنمایی کند. در مجموع، ۶۳ گویه اولیه برای بررسی ویژگی‌های روان‌سنجی تدوین شد.

برای بررسی روایی محتوایی، نسخه اولیه ۶۳ گویه‌ای در اختیار ۹ نفر از متخصصان حوزه‌های

1. Fornell, C., & Larcker, D. F

۲. نتایج تفصیلی مرحله کیفی پژوهش، شامل فرایند استخراج، صورت‌بندی و اعتبارسنجی مؤلفه‌های مقاومت خانوادگی، در مقاله‌ای مستقل در فرایند انتشار است و در مقاله حاضر صرفاً ساختار مفهومی حاصل از آن به‌عنوان مبنای تدوین گویه‌ها گزارش شده است.

روان‌شناسی، مطالعات خانواده، علوم قرآن و حدیث و روان‌سنجی قرار گرفت. متخصصان گویه‌ها را از نظر ضرورت، تناسب و وضوح محتوایی ارزیابی کردند. برای بررسی نسبت روایی محتوایی، از شاخص نسبت روایی محتوا (CVR) بر اساس روش لاوشه و برای ارزیابی روایی محتوایی گویه‌ها از شاخص روایی محتوا (CVI)بر اساس روش والتز و باسل استفاده شد. با توجه به مشارکت ۹ متخصص، حداقل مقدار قابل قبول برای CVR برابر با ۰/۷۸ در نظر گرفته شد. گویه‌هایی که حدنصاب لازم را کسب نکردند، حذف شدند و گویه‌هایی که از نظر وضوح یا صورت‌بندی زبانی نیازمند اصلاح بودند، بازنویسی شدند.

در نتیجه این مرحله، از میان ۶۳ گویه اولیه، ۷ گویه به دلیل کسب نکردن حدنصاب‌های لازم در بررسی روایی محتوایی حذف و ۴ گویه نیز از نظر نگارشی و زبانی اصلاح شد. بدین ترتیب، نسخه ۵۶ گویه‌ای مقیاس برای بررسی مقدماتی آماده شد. این نسخه به‌صورت مقدماتی بر روی ۵۰ نفر از جامعه هدف اجرا شد. نتایج اجرای مقدماتی نشان داد که گویه‌ها از نظر وضوح، قابلیت فهم و تناسب زبانی برای پاسخ‌دهندگان مناسب هستند؛ بنابراین، نسخه ۵۶ گویه‌ای بدون تغییر وارد مرحله تحلیل عاملی اکتشافی شد.

در مرحله تحلیل عاملی اکتشافی، نسخه ۵۶ گویه‌ای مقیاس با هدف بررسی ساختار عاملی و پالایش گویه‌ها تحلیل شد. در فرایند پالایش، بارهای عاملی گویه‌ها، الگوی بارگذاری آن‌ها بر عوامل استخراج‌شده و تناسب محتوایی هر گویه با عامل مربوط بررسی شد. ملاک آماری بررسی بارهای عاملی، حداقل بار عاملی ۰/۴۰ بود. افزون بر این، گویه‌هایی که الگوی بارگذاری آن‌ها با ساختار عاملی مورد انتظار تناسب نداشت یا از نظر محتوایی با عامل مربوط همخوان نبودند، مورد بازبینی قرار گرفتند. بر اساس نتایج این بررسی‌ها، ۱۴ گویه حذف شد و ساختار نهایی مقیاس با ۴۲ گویه در پنج عامل شکل گرفت. این پنج عامل در مجموع ۶۲/۷۴ درصد از واریانس کل را تبیین کردند.

۲ـ۲. ویژگی‌های جمعیت‌شناختی گروه نمونه

جامعه آماری پژوهش شامل افراد متأهل بود. پس از بررسی و غربالگری داده‌ها، تحلیل‌های آماری بر روی داده‌های ۴۶۲ نفر انجام شد. با توجه به ماهیت سازه "مقاومت خانوادگی" و ماهیت سیستمی آن، در انتخاب نمونه تلاش شد تنوع موجود در ساختار خانواده‌ها تا حد امکان پوشش داده شود. ویژگی‌های

جمعیت‌شناختی شرکت‌کنندگان در جدول ۲ ارائه شده است.

جدول ۲: ویژگی‌های جمعیت‌شناختی شرکت‌کنندگان در پژوهش (N=462)

متغیر	طبقه	فراوانی	درصد
جنسیت	زن	۲۷۴	۵۹/۳
	مرد	۱۸۸	۴۰/۷
سطح تحصیلات	دیپلم و کمتر	۷۴	۱۶/۰
	کاردانی	۵۸	۱۲/۶
	کارشناسی	۱۹۸	۴۲/۹
	تحصیلات تکمیلی (کارشناسی ارشد و دکتری)	۱۳۲	۲۸/۵
تعداد فرزندان	بدون فرزند	۵۶	۱۲/۱
	۱ تا ۲ فرزند	۲۸۲	۶۱/۰
	۳ فرزند و بیشتر	۱۲۴	۲۶/۹
نوع ساختار خانواده	هسته‌ای	۳۹۸	۸۶/۱
	گسترده	۶۴	۱۳/۹
مجموع		۴۶۲	۱۰۰/۰

همان‌گونه که در جدول ۲ مشاهده می‌شود، ۲۷۴ نفر از شرکت‌کنندگان (۵۹/۳ درصد) زن و ۱۸۸ نفر (۴۰/۷ درصد) مرد بودند. از نظر سطح تحصیلات، ۷۴ نفر (۱۶/۰ درصد) دارای مدرک دیپلم و پایین‌تر، ۵۸ نفر (۱۲/۶ درصد) دارای مدرک کاردانی، ۱۹۸ نفر (۴۲/۹ درصد) دارای مدرک کارشناسی و ۱۳۲ نفر (۲۸/۵ درصد) دارای تحصیلات تکمیلی در مقاطع کارشناسی ارشد یا دکتری بودند. از نظر تعداد فرزندان، ۵۶ نفر (۱۲/۱ درصد) فاقد فرزند، ۲۸۲ نفر (۶۱/۰ درصد) دارای یک تا دو فرزند و ۱۲۴ نفر (۲۶/۹ درصد) دارای سه فرزند یا بیشتر بودند. همچنین، ۳۹۸ نفر (۸۶/۱ درصد) در خانواده‌های هسته‌ای و ۶۴ نفر (۱۳/۹ درصد) در خانواده‌های گسترده قرار داشتند.

۳ـ۲. تحلیل عاملی اکتشافی

برای بررسی ساختار عاملی مقیاس مقاومت خانوادگی، تحلیل عاملی اکتشافی بر روی زیرنمونه نخست شامل ۲۳۱ نفر انجام شد. پیش از استخراج عوامل، کفایت نمونه و مناسب بودن ماتریس همبستگی برای

انجام تحلیل عاملی بررسی شد. مقدار شاخص کفایت نمونه‌گیری کایزر ـ مایر ـ اولکین (KMO) برابر با ۰/۹۰۸ به دست آمد که نشان‌دهنده کفایت مطلوب نمونه برای اجرای تحلیل عاملی بود. همچنین، آزمون کرویت بارتلت معنادار بود (χ^2= ۵۶۴۲/۸۷، $p<0.001$) و نشان داد که ماتریس همبستگی گویه‌ها با ماتریس همانی تفاوت معناداری دارد. بنابراین، شرایط لازم برای اجرای تحلیل عاملی اکتشافی فراهم بود.

تحلیل عاملی اکتشافی با استفاده از روش عامل‌یابی محورهای اصلی و چرخش مایل انجام شد. در فرایند پالایش مقیاس، بارهای عاملی گویه‌ها، الگوی بارگذاری آن‌ها بر عوامل و تناسب محتوایی هر گویه با عامل مربوط بررسی شد. بر اساس نتایج این بررسی‌ها، ۱۴ گویه حذف شد و ساختار نهایی مقیاس در قالب پنج عامل و ۴۲ گویه شکل گرفت. این پنج عامل در مجموع ۶۲/۷۴ درصد از واریانس کل را تبیین کردند. شاخص‌های مربوط به عوامل استخراج‌شده در جدول ۳ ارائه شده است.

جدول ۳: شاخص‌های استخراج عوامل در تحلیل عاملی اکتشافی

عامل	تعداد گویه	مقدار ویژه	درصد واریانس	واریانس تجمعی	دامنه بارهای عاملی
۱ .جهت‌گیری ارزشی و معنوی خانواده	۹	۹/۸۴	۲۳/۴۳	۲۳/۴۳	۰/۷۰۱ تا ۰/۸۱۶
۲ .پایداری و استقامت خانوادگی	۹	۶/۷۲	۱۶/۰۰	۳۹/۴۳	۰/۷۱۶ تا ۰/۸۲۱
۳ .انسجام و همبستگی خانوادگی	۸	۴/۹۴	۱۱/۷۶	۵۱/۱۹	۰/۶۹۸ تا ۰/۸۱۴
۴ .صیانت و مراقبت خانوادگی	۸	۳/۳۸	۸/۰۵	۵۹/۲۴	۰/۷۰۶ تا ۰/۸۲۶
۵ .کنشگری و اصلاح خانوادگی	۸	۱/۴۷	۳/۵۰	۶۲/۷۴	۰/۷۲۳ تا ۰/۸۱۱
کل مقیاس	۴۲	۲۶/۳۵	۶۲/۷۴	۶۲/۷۴	۰/۶۹۸ تا ۰/۸۲۶

همان‌گونه که در جدول۳ مشاهده می‌شود، عامل نخست با مقدار ویژه ۹/۸۴ بیشترین سهم از واریانس کل را به خود اختصاص داده و ۲۳/۴۳ درصد از واریانس را تبیین کرده است. عامل دوم ۱۶/۰۰ درصد، عامل سوم ۱۱/۷۶ درصد، عامل چهارم ۸/۰۵ درصد و عامل پنجم ۳/۵۰ درصد از واریانس

کل را تبیین کرده‌اند. در مجموع، پنج عامل استخراج‌شده ۶۲/۷۴ درصد از واریانس کل سازه را توضیح می‌دهند. همچنین، بارهای عاملی گویه‌های باقی‌مانده در دامنه ۰/۶۹۸ تا ۰/۸۲۶ قرار داشت.

جدول ۴: گویه‌های باقی‌مانده و بارهای عاملی آنها در ساختار پنج‌عاملی

عامل	شماره	متن گویه	بار عاملی
۱ .جهت‌گیری ارزشی و معنوی خانواده	۱	وقتی خانواده با مشکل جدی روبه‌رو می‌شود، برای یافتن راه درست به باورهای دینی خود رجوع می‌کنیم.	۰/۷۸۴
	۲	در دوره‌های سخت زندگی، عمل به وظایف دینی خود را ادامه می‌دهیم.	۰/۸۱۶
	۳	هنگام روبه‌رو شدن با مشکلات، برای آرامش و گشایش امور خانواده دعا می‌کنیم.	۰/۷۴۲
	۴	در تصمیم‌های دشوار خانوادگی، معیارهای دینی را در نظر می‌گیریم.	۰/۷۶۸
	۵	در شرایط سخت، حدود حلال و حرام را در رفتارهای خود رعایت می‌کنیم.	۰/۷۰۱
	۶	هنگام روبه‌رو شدن با دشواری، یکدیگر را به صبر و امیدواری تشویق می‌کنیم.	۰/۷۳۵
	۷	فشارهای زندگی باعث نمی‌شود از معیارهای اخلاقی مورد قبول خانواده فاصله بگیریم.	۰/۷۵۶
	۸	وقتی مشکلات خانواده بیشتر می‌شود، بعضی از وظایف دینی خود را کنار می‌گذاریم.	۰/۷۹۱
	۹	در شرایط سخت، برای آسان‌تر شدن کار خود از اصول اخلاقی خانواده چشم‌پوشی می‌کنیم.	۰/۷۲۴
۲ .پایداری و استقامت خانوادگی	۱۰	در دوره‌های طولانی سختی، مسئولیت‌های اصلی خانواده را رها نمی‌کنیم.	۰/۷۸۹
	۱۱	هنگام روبه‌رو شدن با فشار مالی، هزینه‌های ضروری خانواده را تنظیم می‌کنیم.	۰/۸۲۱
	۱۲	در شرایط دشوار، کارهای ضروری خانواده را تا حد امکان ادامه می‌دهیم.	۰/۷۶۴
	۱۳	با بیشتر شدن مشکلات، رسیدگی به امور ضروری خانواده را کنار نمی‌گذاریم.	۰/۷۴۸

عامل	شماره	متن گویه	بار عاملی
	۱۴	وقتی مشکلات طولانی می‌شوند، برای بهتر شدن شرایط خانواده تلاش می‌کنیم.	۰/۷۹۷
	۱۵	پس از پشت سر گذاشتن مشکل جدی، روال زندگی خانواده را دوباره برقرار می‌کنیم.	۰/۷۱۶
	۱۶	طولانی شدن مشکلات باعث می‌شود از تلاش برای بهتر شدن شرایط خانواده دست بکشیم.	۰/۷۵۳
	۱۷	فشارهای مالی باعث می‌شود از رسیدگی به نیازهای ضروری خانواده بازبمانیم.	۰/۷۸۲
	۱۸	وقتی مشکلات ادامه پیدا می‌کنند، مسئولیت‌های خانوادگی خود را رها می‌کنیم.	۰/۷۳۱
۳ .انسجام و همبستگی خانوادگی	۱۹	هنگام روبه‌رو شدن خانواده با مشکل، در کنار یکدیگر می‌مانیم.	۰/۸۱۴
	۲۰	وقتی یکی از اعضای خانواده گرفتار می‌شود، برای کمک به او اقدام می‌کنیم.	۰/۷۸۶
	۲۱	در دوره‌های سخت زندگی، ارتباط خود را با یکدیگر حفظ می‌کنیم.	۰/۷۵۳
	۲۲	هنگام فشار و نگرانی، درباره آنچه بر اعضای خانواده می‌گذرد صحبت می‌کنیم.	۰/۷۲۸
	۲۳	در شرایط دشوار، از نظر عاطفی یکدیگر را تنها نمی‌گذاریم.	۰/۷۶۹
	۲۴	هنگام تصمیم‌گیری درباره یک مشکل خانوادگی، نظر اعضای خانواده را می‌پرسیم.	۰/۸۰۲
	۲۵	وقتی خانواده با مشکل روبه‌رو می‌شود، هرکدام به دنبال حل مساله خودمان می‌رویم.	۰/۷۴۱
	۲۶	در شرایط سخت، مشکلات باعث می‌شود اعضای خانواده از یکدیگر فاصله بگیریم.	۰/۶۹۸
۴ .صیانت و مراقبت خانوادگی	۲۷	وقتی یکی از اعضای خانواده در معرض آسیب قرار می‌گیرد، برای حمایت از او اقدام می‌کنیم.	۰/۸۲۶
	۲۸	وقتی سلامت یا امنیت یکی از اعضای خانواده تهدید می‌شود، برای دور کردن او از خطر اقدام می‌کنیم.	۰/۷۹۱

عامل	شماره	متن گویه	بار عاملی
	۲۹	در شرایط دشوار، برای تأمین نیازهای ضروری اعضای خانواده تلاش می‌کنیم.	۰/۷۵۸
	۳۰	وقتی یکی از اعضای خانواده با مشکل جدی روبه‌رو می‌شود، به‌موقع رسیدگی می‌کنیم.	۰/۷۸۳
	۳۱	وقتی اعضای خانواده با محتوایی روبه‌رو می‌شوند که آسیب‌زا است، صحبت می‌کنیم.	۰/۷۲۴
	۳۲	در فشار مالی، نیازهای ضروری اعضای خانواده را در اولویت قرار می‌دهیم.	۰/۷۰۶
	۳۳	وقتی متوجه رفتار آسیب‌زا در خانواده می‌شویم، از کنار آن می‌گذریم.	۰/۷۶۹
	۳۴	وقتی یکی از اعضای خانواده در معرض آسیب قرار می‌گیرد، رسیدگی را به تأخیر می‌اندازیم.	۰/۷۴۵
۵ .کنشگری و اصلاح خانوادگی	۳۵	هنگام بروز اختلاف خانوادگی، برای گفت‌وگو و حل مساله اقدام می‌کنیم.	۰/۷۳۸
	۳۶	پیش از شدیدتر شدن یک اختلاف، برای اصلاح رابطه اقدام می‌کنیم.	۰/۸۰۴
	۳۷	هنگام روبه‌رو شدن با یک مشکل خانوادگی، راه‌های مختلف حل را بررسی می‌کنیم.	۰/۷۶۱
	۳۸	وقتی یک راه‌حل نتیجه نمی‌دهد، راه دیگری را امتحان می‌کنیم.	۰/۷۸۷
	۳۹	وقتی رفتار خودمان به رابطه آسیب می‌زند، برای اصلاح اقدام می‌کنیم.	۰/۷۲۳
	۴۰	وقتی از عهده حل مشکل برنمی‌آییم، از فرد آگاه و مورد اعتماد کمک می‌گیریم.	۰/۷۵۶
	۴۱	هنگام بروز مشکلات خانوادگی، منتظر می‌مانیم تا مشکل خودبه‌خود برطرف شود.	۰/۷۴۲
	۴۲	هنگام بروز اختلاف، برای اصلاح رابطه اقدامی نمی‌کنیم.	۰/۸۱۱

در ساختار نهایی، ۴۲ گویه در پنج عامل سازمان یافتند. بارهای عاملی گویه‌ها در دامنه ۰/۶۹۸ تا ۰/۸۲۶ قرار داشتند. گویه‌های هر عامل با توجه به محتوای آن‌ها و تناسبشان با مؤلفه مربوط تعیین شدند.

گویه‌های معکوس شامل گویه‌های ۸، ۹، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۲۵، ۲۶، ۳۳، ۳۴، ۴۱ و ۴۲ هستند و شیوه نمره‌گذاری آن‌ها در بخش ساختار نهایی مقیاس و راهنمای نمره‌گذاری (جدول ۱۰) توضیح داده شده است.

۴ـ۲. تحلیل عاملی تأییدی

به‌منظور بررسی و تأیید ساختار پنج‌عاملی به‌دست‌آمده از تحلیل عاملی اکتشافی، تحلیل عاملی تأییدی مرتبه اول بر روی زیرنمونه دوم شامل ۲۳۱ نفر اجرا شد. در این مدل، هر یک از گویه‌ها به عامل مربوط به خود متصل شد و همبستگی میان عوامل نیز در مدل لحاظ گردید. بارهای عاملی استانداردشده گویه‌ها در دامنه ۰/۶۳ تا ۰/۸۵ قرار داشت و تمامی بارهای عاملی در سطح ۰/۰۰۱ معنادار بودند. شاخص‌های برازش مدل پنج‌عاملی در جدول ۵ ارائه شده است.

جدول ۵، شاخص‌های برازش مدل پنج‌عاملی در تحلیل عاملی تأییدی

شاخص برازش	مقدار حاصل	ملاک پذیرش	ارزیابی
CMIN/df	۲/۴۲	کمتر از ۳/۰۰	مطلوب
RMSEA	۰/۰۷۸	کمتر از ۰/۰۸۰	قابل قبول
SRMR	۰/۰۵۷	کمتر از ۰/۰۸۰	مطلوب
CFI	۰/۹۱۵	بیشتر از ۰/۹۰	مطلوب
TLI	۰/۹۰۷	بیشتر از ۰/۹۰	مطلوب
NFI	۰/۹۰۱	بیشتر از ۰/۹۰	مطلوب
GFI	۰/۹۰۴	بیشتر از ۰/۹۰	مطلوب
AGFI	۰/۸۸۷	نزدیک به ۰/۹۰	قابل قبولِ مرزی

نتایج جدول ۵ نشان داد که نسبت کای‌دو به درجه آزادی برابر با ۲/۴۲ بود. مقدار ریشه میانگین مجذور خطای تقریب (RMSEA) برابر با ۰/۰۷۸ و مقدار ریشه میانگین مجذور باقیمانده استانداردشده (SRMR)برابر با ۰/۰۵۷ به دست آمد. همچنین، مقادیر شاخص برازش تطبیقی(CFI) ، شاخص تاکر ـ لوئیس(TLI) ، شاخص برازش هنجارشده (NFI) و شاخص نیکویی برازش (GFI) به‌ترتیب برابر با ۰/۹۱۵، ۰/۹۰۷، ۰/۹۰۱ و ۰/۹۰۴ بودند. در مقابل، مقدار شاخص نیکویی برازش تعدیل‌شده (AGFI)برابر با ۰/۸۸۷ بود که اندکی پایین‌تر از مقدار ۰/۹۰ قرار داشت. در مجموع، با درنظرگرفتن

مجموعه شاخص‌ها، نتایج از برازش قابل قبول مدل پنج‌عاملی در نمونه مورد بررسی حمایت می‌کنند؛ بااین‌حال، قرار گرفتن برخی شاخص‌ها در محدوده مرزی یا پایین‌تر از ملاک‌های متداول، ضرورت تفسیر محتاطانه نتایج را نشان می‌دهد. ازاین‌رو، یافته‌های تحلیل عاملی تأییدی را می‌توان شواهدی در حمایت از ساختار پنج‌عاملی مقیاس در نمونه حاضر دانست، نه این که تأییدی قطعی و نهایی برای اعتبار این ساختار در سایر جمعیت‌ها نیز باشد.

۵ـ۲. بررسی روایی همگرا و روایی واگرا

برای بررسی روایی سازه مقیاس، روایی همگرا و روایی واگرا ارزیابی شد. روایی همگرا بر اساس میانگین واریانس استخراج‌شده (AVE) و پایایی ترکیبی (CR) بررسی شد. بر اساس معیار فورنل و لارکر، مقدار AVEبرابر یا بیشتر از ۰/۵۰ و مقدار CR برابر یا بیشتر از ۰/۷۰ به‌عنوان شواهد مناسب برای روایی همگرا و پایایی سازه در نظر گرفته شد.

جدول ۶، شاخص‌های روایی همگرا و پایایی ترکیبی عوامل

مؤلفه	AVE	CR	آلفای کرونباخ
جهت‌گیری ارزشی و معنوی خانواده	۰/۵۸	۰/۹۲	۰/۹۰
پایداری و استقامت خانوادگی	۰/۵۹	۰/۹۲	۰/۹۱
انسجام و همبستگی خانوادگی	۰/۵۷	۰/۹۱	۰/۹۲
صیانت و مراقبت خانوادگی	۰/۵۵	۰/۹۰	۰/۸۸
کنشگری و اصلاح خانوادگی	۰/۵۸	۰/۹۲	۰/۹۰
کل مقیاس	—	—	۰/۹۵

مطابق جدول ۶، مقادیر AVE عوامل در دامنه ۰/۵۵ تا ۰/۵۹ و مقادیر CR در دامنه ۰/۹۰ تا ۰/۹۲ قرار داشتند. بنابراین، تمامی عوامل معیارهای تعیین‌شده برای روایی همگرا را برآورده کردند. همچنین، ضرایب آلفای کرونباخ عوامل در دامنه ۰/۸۸ تا ۰/۹۲ و ضریب آلفای کل مقیاس برابر با ۰/۹۵ بود که نشان‌دهنده همسانی درونی مطلوب مقیاس است. برای بررسی روایی واگرا، دو شاخص معیار فورنل ـ لارکر و نسبت هتروتریت ـ مونوتریت (HTMT) مورد استفاده قرار گرفت. نتایج معیار فورنل ـ لارکر در جدول ۷ ارائه شده است.

جدول ۷، معیار فورنل ـ لارکر برای بررسی روایی واگرا

مؤلفه‌ها	۱	۲	۳	۴	۵
۱ .جهت‌گیری ارزشی و معنوی	۰/۷۶۲				
۲ .پایداری و استقامت	۰/۵۸	۰/۷۶۸			
۳ .انسجام و همبستگی	۰/۵۵	۰/۶۳	۰/۷۵۵		
۴ .صیانت و مراقبت	۰/۵۱	۰/۵۷	۰/۶۶	۰/۷۴۲	
۵ .کنشگری و اصلاح	۰/۵۴	۰/۶۱	۰/۶۴	۰/۶۲	۰/۷۶۲

اعداد روی قطر اصلی جذر میانگین واریانس استخراج‌شده (√AVE) و اعداد خارج از قطر اصلی ضرایب همبستگی پیرسون بین عوامل را نشان می‌دهند.

همان‌گونه که در جدول ۷ مشاهده می‌شود، جذر میانگین واریانس استخراج‌شده (AVE) هر عامل از ضرایب همبستگی آن عامل با سایر عوامل بیشتر است. بنابراین، بر اساس معیار فورنل ـ لارکر، نتایج از تمایز قابل قبول عوامل پنج‌گانه در نمونه مورد بررسی حمایت می‌کنند.

جدول ۸، نسبت هتروتریت ـ مونوتریت (HTMT) بین عوامل

مؤلفه‌ها	۱	۲	۳	۴	۵
۱ .جهت‌گیری ارزشی و معنوی	—				
۲ .پایداری و استقامت	۰/۶۳	—			
۳ .انسجام و همبستگی	۰/۵۹	۰/۷۲	—		
۴ .صیانت و مراقبت	۰/۵۴	۰/۶۶	۰/۷۸	—	
۵ .کنشگری و اصلاح	۰/۵۷	۰/۶۹	۰/۷۴	۰/۷۱	—

بیشترین مقدار HTMT برابر با ۰/۷۸ و مربوط به رابطه میان عوامل "انسجام و همبستگی خانوادگی" و "صیانت و مراقبت خانوادگی" بود. این مقدار پایین‌تر از آستانه ۰/۸۵ قرار داشت. در مجموع، نتایج معیار فورنل –لارکر و نسبت ناهمسانی –همسانی همبستگی‌ها (HTMT) شواهدی در حمایت از روایی واگرای عوامل پنج‌گانه در نمونه مورد بررسی فراهم می‌کنند. بر اساس معیار فورنل – لارکر، جذر میانگین واریانس استخراج‌شده هر عامل از همبستگی آن با سایر عوامل بیشتر بود و بیشترین مقدار HTMT نیز برابر با ۰/۷۸ به دست آمد. با توجه به ارتباط مفهومی ابعاد مقاومت خانوادگی، این یافته‌ها به معنای

استقلال کامل عوامل از یکدیگر نیستند، بلکه از تمایز قابل قبول آن‌ها بر اساس شاخص‌های بررسی‌شده حمایت می‌کنند.

۶-۲. ارزیابی پایایی

پایایی مقیاس از دو جنبه همسانی درونی و ثبات زمانی بررسی شد. برای بررسی همسانی درونی، ضریب آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی محاسبه شد. همچنین، برای بررسی ثبات زمانی، مقیاس در فاصله دو هفته بر روی گروهی ۴۰ نفری مجدداً اجرا و ضریب همبستگی بین دو بار اجرا محاسبه شد.

جدول ۹، شاخص‌های پایایی عوامل و کل مقیاس

مؤلفه	تعداد گویه	آلفای کرونباخ	CR	بازآزمایی(r)
جهت‌گیری ارزشی و معنوی خانواده	۹	۰/۹۰	۰/۹۲	۰/۸۴
پایداری و استقامت خانوادگی	۹	۰/۹۱	۰/۹۲	۰/۸۱
انسجام و همبستگی خانوادگی	۸	۰/۹۲	۰/۹۱	۰/۸۷
صیانت و مراقبت خانوادگی	۸	۰/۸۸	۰/۹۰	۰/۷۹
کنشگری و اصلاح خانوادگی	۸	۰/۹۰	۰/۹۲	۰/۸۳
کل مقیاس	۴۲	۰/۹۵	—	۰/۸۸

ضرایب آلفای کرونباخ عوامل در دامنه ۰/۸۸ تا ۰/۹۲ و ضریب آلفای کل مقیاس برابر با ۰/۹۵ بود. همچنین، ضرایب بازآزمایی عوامل در دامنه ۰/۷۹ تا ۰/۸۷ و برای کل مقیاس برابر با ۰/۸۸ به دست آمد. تمامی ضرایب بازآزمایی در سطح ۰/۰۰۱ معنادار بودند. این نتایج نشان می‌دهد که مقیاس، علاوه بر همسانی درونی مطلوب، از ثبات زمانی قابل قبولی نیز برخوردار است.

۷-۲. ساختار نهایی مقیاس و راهنمای نمره‌گذاری

بر اساس نتایج حاصل از تحلیل عاملی اکتشافی و تحلیل عاملی تأییدی، مقیاس مقاومت خانوادگی در ساختار نهایی خود شامل ۴۲ گویه و پنج مؤلفه است. از مجموع گویه‌ها، ۳۱ گویه به‌صورت مستقیم و ۱۱ گویه به‌صورت معکوس نمره‌گذاری می‌شوند. تفکیک گویه‌های مربوط به هر مؤلفه و نحوه نمره‌گذاری آنها در جدول ۱۰ ارائه شده است.

جدول ۱۰، ساختار نهایی مقیاس و تفکیک گویه‌های مستقیم و معکوس

مؤلفه	تعداد گویه	شماره گویه‌ها	گویه‌های مستقیم	گویه‌های معکوس
جهت‌گیری ارزشی و معنوی خانواده	۹	۱ تا ۹	۱ تا ۷	۸ و ۹
پایداری و استقامت خانوادگی	۹	۱۰ تا ۱۸	۱۰ تا ۱۵	۱۶، ۱۷ و ۱۸
انسجام و همبستگی خانوادگی	۸	۱۹ تا ۲۶	۱۹ تا ۲۴	۲۵ و ۲۶
صیانت و مراقبت خانوادگی	۸	۲۷ تا ۳۴	۲۷ تا ۳۲	۳۳ و ۳۴
کنشگری و اصلاح خانوادگی	۸	۳۵ تا ۴۲	۳۵ تا ۴۰	۴۱ و ۴۲
مجموع	۴۲	۱ تا ۴۲	۳۱ گویه	۱۱ گویه

پاسخ‌دهی به گویه‌ها بر اساس طیف پنج‌درجه‌ای لیکرت انجام می‌شود، "کاملاً مخالفم" (۱)، "مخالفم" (۲)، "نظری ندارم" (۳)، "موافقم" (۴) و "کاملاً موافقم" (۵). در گویه‌های مستقیم، گزینه‌ها به‌ترتیب از ۱ تا ۵ نمره‌گذاری می‌شوند. در گویه‌های معکوس، جهت نمره‌گذاری برعکس است؛ به‌گونه‌ای که "کاملاً موافقم" نمره ۱ و "کاملاً مخالفم" نمره ۵ دریافت می‌کند.

نمره هر مؤلفه از میانگین گویه‌های مربوط به همان مؤلفه و نمره کل مقیاس از میانگین ۴۲ گویه، پس از اعمال نمره‌گذاری معکوس برای گویه‌های معکوس، به دست می‌آید. در نتیجه، دامنه نمره هر مؤلفه و نمره کل مقیاس از ۱ تا ۵ خواهد بود؛ به‌گونه‌ای که نمرات بالاتر نشان‌دهنده سطح بالاتر مقاومت خانوادگی در مؤلفه مربوط یا در کل مقیاس است. در مجموع، نتایج تحلیل عاملی اکتشافی و تأییدی، بررسی روایی همگرا و واگرا و ارزیابی پایایی، شواهدی در حمایت از ساختار پنج‌عاملی و ویژگی‌های روان‌سنجی مقیاس مقاومت خانوادگی با ۴۲ گویه در نمونه مورد بررسی فراهم کردند. بااین‌حال، این یافته‌ها به‌تنهایی برای تعمیم قطعی نتایج به سایر گروه‌های جمعیتی و فرهنگی یا خانواده‌هایی با ویژگی‌های متفاوت کافی نیستند. بررسی ساختار عاملی و ویژگی‌های روان‌سنجی مقیاس در نمونه‌های مستقل و بافت‌های فرهنگی و خانوادگی گوناگون می‌تواند شواهد تکمیلی لازم را برای ارزیابی تعمیم‌پذیری نتایج فراهم کند.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف تدوین و اعتباریابی مقیاس مقاومت خانوادگی بر اساس آموزه‌های اسلامی (آیات و روایات) انجام شد. در مرحله کیفی، مفاهیم مرتبط با مواجهه خانواده با دشواری‌ها، حفظ کارکردهای خانوادگی، حمایت متقابل، صیانت از اعضا و اصلاح روابط از متون اسلامی استخراج شد. سپس، این موارد در مرحله کمّی به گویه‌های روان‌سنجی تبدیل و ساختار عاملی آن‌ها بررسی شد. نتایج نشان داد که مقاومت خانوادگی در قالب ۴۲ گویه و پنج مؤلفه "جهت‌گیری ارزشی و معنوی"، "پایداری و استقامت"، "انسجام و همبستگی"، "صیانت و مراقبت" و "کنشگری و اصلاح" قابل تبیین است. برخورداری ساختار استخراج‌شده از شاخص‌های مطلوب برازش، از کفایت مدل پنج‌عاملی و قابلیت استفاده از آن برای سنجش مقاومت خانوادگی در جامعه ایرانی حمایت می‌کند.

یافته اصلی پژوهش آن است که مقاومت خانوادگی سازه‌ای چندبعدی و فرایندی است و نمی‌توان آن را صرفاً به تحمل فشار، رضایت زناشویی یا حفظ ظاهری ساختار خانواده تقلیل داد. خانواده مقاوم، خانواده‌ای نیست که از بحران، تعارض یا آسیب مصون باشد؛ بلکه خانواده‌ای است که می‌تواند در شرایط دشوار، معنا و جهت خود را حفظ کند، روابط و نقش‌های اساسی را بازتنظیم نماید، از اعضای آسیب‌پذیر حمایت کند و برای حل مساله و اصلاح روابط اقدام کند. این برداشت با دیدگاه فرایندی پترسون[1] (۲۰۰۲) هم‌خوان است که مقاومت خانوادگی را نه صرفاً یک ظرفیت ایستا، بلکه فرایندی برای سازگاری فعال خانواده با فشار و بحران می‌داند. همچنین، در مدل والش (۲۰۱۶)، نظام باورها، الگوهای سازمانی و فرایندهای ارتباطی و حل مساله، سه حوزه اصلی مقاومت خانوادگی معرفی شده‌اند. پنج مؤلفه به‌دست‌آمده در پژوهش حاضر را می‌توان صورت‌بندی بومی و اسلامی از همین فرایندها دانست.

مؤلفه "جهت‌گیری ارزشی و معنوی" با تبیین ۴۳/۲۳ درصد از واریانس، بیشترین سهم را در ساختار مقاومت خانوادگی داشت. این یافته نشان می‌دهد که در نمونه مورد مطالعه، نحوه معنا دادن خانواده به بحران، برخورداری از باورهای مشترک و پایبندی به ارزش‌های اخلاقی و دینی، نقش بنیادی در حفظ

1. Patterson, J. M.

مقاومت خانوادگی دارد. این نتیجه با مدل والش (۲۰۱۶) هم‌خوان است؛ زیرا در این مدل، نظام باورهای خانوادگی، معنادهی به بحران و نگاه امیدوارانه، زیربنای سایر فرایندهای مقاومت محسوب می‌شوند. یافته حاضر با نتایج موزیری و همکاران (۱۳۹۹) نیز هماهنگ است. آنان در مدل‌یابی عوامل مؤثر بر تاب‌آوری خانواده ایرانی نشان دادند که نظام باورها، منابع بیرونی و ساختار خانواده به‌صورت مستقیم بر تاب‌آوری خانواده تأثیر دارند و ساختار خانواده نیز مفاهیمی مانند صمیمیت، همکاری و توافق را دربرمی‌گیرد. بنابراین، برجسته شدن این مؤلفه در پژوهش حاضر می‌تواند نشان‌دهنده اهمیت ویژه باورهای مشترک و ارزش‌های دینی در تفسیر بحران‌های خانوادگی در جامعه ایران باشد.

در چارچوب اسلامی، معنادهی به دشواری صرفاً به معنای مثبت‌اندیشی یا تغییر شناختی نگرش نسبت به مشکل نیست؛ بلکه با توحیدباوری، امید، مسئولیت اخلاقی، صبر و اعتماد به هدایت الهی پیوند دارد. خداوند در قرآن کریم ضمن پذیرش واقعیت ابتلا و دشواری در زندگی، بر صبر و امید تأکید می‌کند (بقره، ۱۵۷-۱۵۵). همچنین، خانواده در قرآن بر پایه آرامش، مودت و رحمت معرفی شده است (روم، ۲۱). بر این اساس، جهت‌گیری معنوی زمانی به منبع مقاومت تبدیل می‌شود که در رفتارهای خانوادگی مانند حمایت از همسر، مراقبت از فرزندان، گذشت، رعایت عدالت و تلاش برای اصلاح روابط نمود پیدا کند.

ازاین‌رو، نباید معنویت خانوادگی را صرفاً با میزان انجام مناسک یا اظهار باورهای دینی برابر دانست. معنویت در مقاومت خانوادگی هنگامی کارکرد سازنده دارد که به کاهش ناامیدی، تقویت مسئولیت‌پذیری، افزایش همدلی و استمرار تلاش برای حل مشکلات منجر شود. در مقابل، اگر مفاهیم دینی برای سرزنش فرد آسیب‌دیده، توجیه خشونت یا جلوگیری از دریافت کمک تخصصی به کار روند، نمی‌توان آن را مصداق معنویت حمایتگر دانست. بنابراین، تفسیر اسلامی این مؤلفه باید با مفاهیمی همچون رحمت، عدالت، کرامت و نفی ظلم همراه باشد.

مؤلفه "پایداری و استقامت" ۰۰/۱۶ درصد از واریانس سازه را تبیین کرد. این مؤلفه بیانگر توانایی خانواده برای تداوم مسئولیت‌های اساسی و حفظ نسبی کارکردهای والدگری، همسری و حمایتی در شرایط فشار است. این یافته با دیدگاه پترسون (۲۰۰۲) درباره نقش منابع خانوادگی و فرایندهای سازگاری در مواجهه با فشارهای مهم هماهنگ است. همچنین، مَستن (۲۰۱۸) مقاومت را پیامد عملکرد نظام‌های

انطباقی می‌داند؛ نظام‌هایی که به خانواده و اعضای آن کمک می‌کنند پس از مواجهه با اختلال و دشواری، مسیر رشد و عملکرد مناسب را حفظ یا بازسازی کنند. در آموزه‌های اسلامی، صبر به معنای انفعال و تسلیم در برابر شرایط آسیب‌زا نیست؛ بلکه صبر با استمرار در عمل درست، کنترل واکنش‌های مخرب و حفظ مسئولیت پیوند دارد. دعوت قرآن به "صبر" و "مصابره" (آل‌عمران، ۲۰۰) نشان می‌دهد که پایداری می‌تواند ماهیتی متقابل و جمعی داشته باشد. در محیط خانواده، این مفهوم به آن معناست که اعضا در تحمل فشار، مراقبت از یکدیگر و استمرار وظایف خانوادگی، پشتیبان هم باشند.

بااین‌حال، پایداری نباید با تحمل بی‌حد خشونت، سکوت اجباری یا انکار آسیب یکسان تلقی شود. خانواده مقاوم در برابر بحران ایستادگی می‌کند، اما در برابر ظلم و آسیب منفعل نمی‌ماند. پایداری مطلوب، همراه با ارزیابی واقع‌بینانه، استفاده از منابع حمایتی و تغییر راهبردهای ناکارآمد است. به بیان دیگر، مقاومت سالم ممکن است مستلزم تغییر نقش‌ها، تعدیل برخی انتظارات، استفاده از کمک خویشاوندان یا مراجعه به خدمات تخصصی باشد.

مؤلفه "انسجام و همبستگی" ۷۶/۱۱ درصد از واریانس را تبیین کرد. این یافته نشان می‌دهد که پیوند عاطفی، احساس تعلق، همدلی و همکاری اعضا از منابع مهم مقاومت خانواده در برابر بحران است. در خانواده‌ای که اعضای آن یکدیگر را پشتیبان می‌دانند، فشارهای بیرونی کمتر به گسست رابطه‌ای و تعارض‌های مخرب منجر می‌شود.

این یافته با نتایج موزیری و همکاران (۱۳۹۹) درباره نقش صمیمیت، همکاری و توافق در تاب‌آوری خانواده ایرانی هم‌خوان است. همچنین، در چارچوب اسلامی، مودت و رحمت از عناصر اصلی رابطه خانوادگی معرفی شده‌اند (روم، ۲۱) و تعاون در نیکی و تقوا مورد تأکید قرار گرفته است (مائده، ۲). بنابراین، همبستگی خانوادگی در دیدگاه اسلامی صرفاً هم‌زیستی فیزیکی یا وابستگی عاطفی منفعل نیست؛ بلکه نوعی مسئولیت متقابل برای حمایت، همکاری و حفظ کرامت اعضاست. البته انسجام مطلوب با درهم‌تنیدگی مرزها و کنترل افراطی تفاوت دارد. خانواده مقاوم باید ضمن حفظ پیوند عاطفی، برای استقلال متناسب اعضا نیز احترام قائل شود. همبستگی هنگامی سازنده است که با گفت‌وگو، رعایت حقوق متقابل، مشارکت در تصمیم‌گیری و پذیرش تفاوت‌های فردی همراه باشد؛ در غیر این صورت،

ممکن است به فشار گروهی، پنهان‌سازی تعارض یا نادیده گرفتن نیازهای فردی اعضا بینجامد.

مؤلفه "صیانت و مراقبت" ۰۵/۸ درصد از واریانس را تبیین کرد. این مؤلفه، بعدی مهم و متمایز در مدل حاضر است؛ زیرا مقاومت خانوادگی را به حفاظت فعال از سلامت جسمانی، روانی، اخلاقی و اجتماعی اعضا پیوند می‌دهد. در قرآن کریم، مسئولیت مراقبت از خانواده در آیه ۶ سوره تحریم صراحتاً مورد تأکید قرار گرفته است. این مسئولیت را می‌توان در سطح روان‌شناختی، به معنای فراهم کردن محیط امن، پیشگیری از آسیب، توجه به نیازهای تحولی اعضا و مداخله مسئولانه در موقعیت‌های مخاطره‌آمیز دانست.

صیانت خانوادگی شامل مراقبت از کودکان و نوجوانان، توجه به سلامت روان همسران، پیشگیری از خشونت و غفلت، حمایت از اعضای بیمار یا ناتوان و محافظت از حریم خانواده در برابر آسیب‌های اجتماعی و رسانه‌ای است. بااین‌حال، صیانت نباید به کنترل‌گری، سوءظن و سلب آزادی مشروع اعضا تبدیل شود. در چارچوب اسلامی، مراقبت باید با کرامت انسانی، رفق و ملاطفت همراه باشد. به همین دلیل، استفاده از مفهوم صیانت برای توجیه استبداد رفتاری یا نظارت افراطی با منطق کلی آموزه‌های اسلامی درباره خانواده ناسازگار است. این مؤلفه همچنین نشان می‌دهد که خانواده مقاوم تنها به مقابله با تهدیدهای بیرونی بسنده نمی‌کند، بلکه نسبت به فرسودگی روانی و آسیب‌های درونی نیز حساس و هوشیار است. بنابراین، اقدام برای دریافت خدمات مشاوره‌ای و درمانی در شرایط بحران، نه نشانه ضعف خانواده، بلکه بخشی از فرایند صیانت و مسئولیت‌پذیری فعال است.

مؤلفه "کنشگری و اصلاح" ۵۰/۳ درصد از واریانس را تبیین کرد. سهم پایین‌تر این مؤلفه در مقایسه با عوامل دیگر، به معنای کم‌اهمیت بودن آن نیست؛ زیرا کنشگری نقش فعال‌کننده و پیشران سایر منابع مقاومت را دارد. خانواده ممکن است از باورهای مشترک، پیوند عاطفی و نیت حمایتی برخوردار باشد، اما اگر برای حل مساله، اصلاح روابط و تغییر الگوهای ناکارآمد اقدام نکند، پایداری آن به تحملی فرساینده تقلیل خواهد یافت. در قرآن کریم، اصلاح روابط خانوادگی از طریق گفت‌وگو، داوری و میانجی‌گری خردمندانه مورد توجه قرار گرفته است (نساء، ۳۵). همچنین، مفهوم "اصلاح ذات‌البین" بر ضرورت ترمیم روابط و کاهش گسست‌های بین‌فردی تأکید دارد (انفال، ۱). این آموزه‌ها نشان می‌دهند که تعارض خانوادگی نباید سرکوب یا انکار شود، بلکه باید از طریق اقدام هدفمند، مشورت و استفاده از

ظرفیت افراد کاردان مدیریت گردد.کنشگری و اصلاح در خانواده شامل شناسایی به‌موقع تعارض، گفت‌وگوی محترمانه، تصمیم‌گیری مشارکتی، بازتنظیم نقش‌ها و مسئولیت‌ها، بهره‌گیری از حمایت اجتماعی کارآمد و مراجعه به متخصصان است. این مؤلفه با رویکرد مقابله مساله‌مدار لازاروس و فولکمن (۱۹۸۴) هم‌سو است؛ زیرا در این رویکرد، خانواده به‌جای واکنش‌های اجتنابی یا هیجان‌مدار ناکارآمد، بر مهار، تغییر یا حل مستقیم منبع تنش تمرکز می‌کند.

در مجموع، یافته‌های پژوهش نشان داد که مقاومت خانوادگی در جامعه ایرانی، سازه‌ای چندبعدی و نظام‌مند است که در آن مؤلفه‌های جهت‌گیری ارزشی و معنوی، پایداری و استقامت، انسجام و همبستگی، صیانت و مراقبت، و کنشگری و اصلاح به‌صورت شبکه‌ای و هم‌افزا عمل می‌کنند. سهم بالای جهت‌گیری ارزشی و معنوی نشان می‌دهد که نظام معنایی و جهان‌بینی خانواده نقشی محوری در تفسیر رنج، مهار بحران و حفظ امید ایفا می‌کند؛ بااین‌حال، این معنویت هنگامی به مقاومت پایدار منجر خواهد شد که با پیوندهای عاطفی مستحکم، مراقبت هوشمندانه و اقدام عملی برای حل تعارض‌ها همراه گردد.

مقیاس مقاومت خانوادگی (FR-۴۲) ابزار بومی و دارای ویژگی‌های روان‌سنجی قابل اتکا برای ارزیابی این سازه است؛ با وجود این، تعمیم نتایج باید با لحاظ محدودیت‌های پژوهش صورت پذیرد. اتکا به ابزار خودگزارش‌دهی، احتمال سوگیری مطلوبیت اجتماعی، مقطعی بودن داده‌ها و محدودیت دامنه نمونه‌گیری به جوامع شهری از جمله محدودیت‌های پژوهش حاضر هستند. ازاین‌رو، پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آتی، ساختار عاملی این ابزار در جوامع روستایی، نمونه‌های بالینی و خرده‌فرهنگ‌های گوناگون کشور آزمون شده و ناوردایی اندازه‌گیری، پایایی بازآزمایی و روایی ملاکی آن در پیوند با شاخص‌های کارکرد خانواده بررسی شود. همچنین این مقیاس می‌تواند به عنوان مبنایی برای سنجش نیازها و ارزیابی اثربخشی برنامه‌های آموزشی و مداخلات خانواده‌محور به کار گرفته شود.

منابع

قرآن کریم. (ترجمه محمدمهدی فولادوند). (۱۳۷۷). تهران، دارالقرآن الکریم.

نهج‌البلاغه. (ترجمه محمد دشتی). (۱۳۷۹). قم، انتشارات مشهور.

حسینی‌کاشانی، فاطمه مرضیه، و ثقفی، نفیسه. (۱۴۰۴). تحلیل ابعاد تربیت اجتماعی کودک بر اساس قرآن و نامه ۳۱ نهج‌البلاغه. فصلنامه معرفت، ۳۴(۳)، ۳۳-۴۴.

حیدریان، علی. (۱۴۰۳). تحلیل فرهنگ مقاومت در خانواده: گذار از انطباق روانی به صیانت هویتی. فصلنامه مطالعات خانواده در اسلام، ۸(۲)، ۴۵-۶۸.

شجاعی، محمدصادق. (۱۴۰۱). پرسشنامه شخصیتی شاکله: مبانی نظری، شیوه اجرا و تفسیر. قم: انتشارات پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

شریفی‌ساعی، محمدهادی، و آزاد ارمکی، تقی. (۱۴۰۰). پدیدارشناسی راهبردهای زیست‌مقاومتی خانواده‌های ایرانی در مواجهه با چالش‌های فرهنگی. نامه علوم اجتماعی، (۲۹)، ۴۵-۷۴.

شجاعی، محمدصادق (۱۳۹۹). روش تحلیل کیفی محتوای متون دینی. فصلنامه مطالعات اسلام و روان‌شناسی، (۲۷)، ۴۱-۷۳.

مهدوی‌کنی، صدیقه، فتحی، مریم، و شهبازی‌همت، نجمه. (۱۴۰۴). واکاوی تقابل الگوی اسلامی و غربی خانواده در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای؛ راهکاری برای مواجهه با فروپاشی نهاد خانواده. پژوهشنامه نظام فقهی خانواده، ۱(۱).

مهدیزاده، اصغر، صفورایی پاریزی، محمدمهدی، و تقیان، حمیده. (۱۴۰۴). تدوین مدل انعطاف‌پذیری خانواده بر اساس آیات و روایات. فصلنامه علمی روان‌شناسی و دین، ۱۸(۱)، ۴۳-۶۲.

منصوری، جواد. (۱۴۰۰). کارکرد مقاومتی و انسجام‌بخشی خانواده در مواجهه با فشارهای ساختاری و اقتصادی. فصلنامه پژوهش‌های راهبردی زن و خانواده، (۴۶)، ۴۱-۵۸.

موزیری، عباس، شفیع‌آبادی، عبدالله، اسمعیلی، معصومه، و یونسی، جلیل. (۱۳۹۹). مدل‌یابی عوامل مؤثر بر تاب‌آوری خانواده ایرانی. مجله علوم روان‌شناختی، ۱۹(۹۵)، ۱۴۰۱-۱۴۱۰.

Conger, R. D. (2025). The origins of the family stress model. Journal of Family Psychology, 39(8), 1060.

Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. Journal of Marketing Research, 18(1), 39-50.

Hill, R. (1949). Families under stress: Adjustment to the crises of war separation and reunion. Harper & Brothers.

Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). Stress, appraisal, and coping. Springer Publishing Company.

Masten, A. S. (2018). Resilience theory and research on children and families: Past, present, and promise. Journal of Family Theory & Review, 10(1), 12-31.

McCubbin, H. I., & Patterson, J. M. (1983). The family stress process: The double ABCX model of adjustment and adaptation. In H. I. McCubbin, M. B. Sussman, & J. M. Patterson (Eds.), Social stress and the family: Advances and developments in family stress theory and research (pp. 7-37). The Haworth Press.

Nunnally, J. C., & Bernstein, I. H. (1994). Psychometric theory (3rd ed.). McGraw-Hill.

Patterson, J. M. (2002). Integrating family resilience and family stress theory. Journal of Marriage and Family, 64(2), 349-360.

Prime, H., Wade, M., & Browne, D. T. (2020). Risk and resilience in family well-being during the COVID-19 pandemic. American Psychologist, 75(5), 631–644.

Sarstedt, M., Ringle, C. M., & Hair, J. F. (2021). Treating unrealized structural equation modeling potential: A focus on composite reliability and discriminant validity. European Business Review, 33(4), 541-558.

Sixbey, M. T. (2005). Development of the family resilience assessment scale to identify family resilience constructs (Doctoral dissertation, University of Florida).

Walsh, F. (2016). Strengthening family resilience (3rd ed.). Guilford Press.

Zhou, J., Zheng, Y., & Zeng, X. (2020). A systematic review of family resilience measurement instruments: Psychometric properties and conceptual clarity. Family Process, 59(3), 963–981.